

FOKUS: SKANDINAVIA OG USA

Det store nordiske rum: Trump, Putin og geopolitikkens uafvendelighet

Henrik Ø. Breitenbauch

Center for Militære Studier, Københavns universitet

Valget af Donald J. Trump som USA's 45. præsident skabte uhørt tvivl om det transatlantiske forhold. Substansen, formen og timingen af Trumps politikudmeldinger varslede en på mange måder radikal omkalfatring af den mest grundlæggende relation i den liberale verdensorden siden Anden Verdenskrig. I lyset af den accentuerede spænding i forholdet mellem vesten og Rusland siden annekteringen af Krim i 2014 og den russiske stedfortræderrolle i den ukrainske borgerkrig havde især de øst- og nordeuropæiske lande modtaget det let nølende, men efterhånden klarere amerikanske lederskab under præsident Obama med en genkendelsens lettelse. Trumps spørgsmålstegn ved USA's rolle som sikkerhedspolitisk reservebank skabte derfor voldsom fornyet usikkerhed, ikke mindst i de lande, hvor trusselsopfattelsen i forhold til præsident Putins Rusland i forvejen var vokset mest. Ville USA helt holde op med at afstive fundamentet for den nordeuropæiske sikkerhed?

For at forstå den eksistentielle betydning af den tvivl som Trump har vakt med sine tilsyneladende improviserede bemærkninger, er det nødvendigt at betragte dybt sedimenterede strukturer i sikkerhedspolitikken. På den måde bliver forklaringen på Trumps chokerende effekt også til en kikkertoperation, som gør det muligt at kaste lys på ellers ofte mørklagte forudsætninger for det rum, hvori vi finder Skandinavien eller Norden. Hverken Skandinavien eller Norden findes nemlig i sig selv. De er geopolitisk eksternt betingede, kulturelt-politiske fællesskaber, som er opstået i en bufferzone mellem skiftende stormagter, hvis magtbalancer har holdt rummet mellem dem åbent og uafklaret.

Fra transatlantisk doxa til Skandinavien/Norden

Selv i en amerikansk kontekst beløb Trumps lethåndede udfordring af det transnationale forhold sig hurtigt til en verdslig helligbrøde i forhold til gældende praksis i USA's *grand strategy*. Siden Anden Verdenskrig har det transatlantiske forhold (og dets fremmeste forum: NATO) været den første og væsentligste amerikanske trædesten ud i verden. En verden som den liberale stormagts ambitiøse blik forventede måtte have eller ville få en særlig orden, en orden for hvilke det transnationale forhold var afgørende, ikke mindst når USA's blik vandrede andre steder hen i verden – mod syd og sydøst i Mellemøsten og Afrika, mod øst over Stillehavet til Asien – fordi det takket være denne relation bogstaveligt ville have ryggen fri på kortet. Trumps udlægning ikke bare truede med, men fratog direkte denne relation sin doxiske karakter (Bourdieu 1978). Den blev ikke bare tematisérbar og kritisérbar, men også direkte sjakret og værdisat gennem en i diplomatisk forstand uhørt merkantil transaktionalisme: 'betal mere eller sikkerhedsgarantien udløber' var beskeden til det hjemlige publikum, for hvem historien om USA som global klumpedumpe (blandt andre) havde en tilstrækkelig tiltrækning til at give Trump sejren.

Set oppe fra det nordlige Europa kan metaforen om det 'transatlantiske forhold' (der i øvrigt selv 'er i krise' næsten så ofte som NATO) lede tankerne hen på 1800-tallets kabeldampere, som trak de første telegrafråde henover den dybe oceanbund for at forbinde 'det gamle' og 'det nye' kontinent. Med udgangspunkt i et sådant mellemeuropæisk spil, kan en krise i det transatlantiske forhold nemt opfattes som værende af ligeså perifer betydning for 'Skandinavien', som en storm nord for Biscayen. Men få steder i den geografiske verdenspolitik spiller netop sådanne globale forbindelser en så konstitutiv rolle, som det er tilfældet for casen 'Skandinavien'. Snarere end at være perifer for 'Europa' er 'Skandinavien' eller 'Norden' netop en væsentlig, og på nogle punkter helt central, del af det transatlantiske forhold. Det gælder ikke mindst der, hvor det står overfor sin historiske geopolitiske modsætning, Rusland.

Stiller man spørgsmålet om 'Skandinavien's' forhold til USA indenfor den sikkerhedspolitiske dimension af verdenspolitikken, har man allerede stillet et stort spørgsmål, som kræver, at man tager det man hverdagsprogligt kalder de lange briller på. Det er med andre ord en relation, der spiller sig ud i *la longue durée* for at bruge Fernand Braudels udtryk fra dennes historie om Middelhavets og regionens skiftende rolle som lærred for menneskelig udfoldelse af politisk, økonomisk, militær, og kulturel karakter (Braudel 1976). Men hvor 'Middelhavet' (med tilstødende jorder) på sin vis udgjorde en 'naturlig' (om end langt fra uskyldig eller tilfældig) geografisk kategori, som derefter muliggjorde en meget langsigtet sammenhængende analyse, så tilbyder kategorien 'Skandinavien' ikke på samme måde en umiddelbart intuitiv afgrænsning af det (efterfølgende politisk-) geografiske rum. *Scandinavia* omfatter i princippet kun den halvø som deles af Norge og Sverige. Og i *la longue durée* er selv ikke disse to staters grænser eller endda selvstændige eksistens, nogen konstant som analysen kan hvile på. *Mare Balticum* eller Østersøen er, som vi skal se,

tættere på at give denne mening, men falder heller ikke sammen med et analytisk afgrænset sæt af stater.

Der er derfor nødvendigt at begynde et andet sted. Med inspiration fra Uffe Østergård giver det mening at tage et dybere ontologisk greb, og at se på det rum, der omgiver 'Skandinavien' (Østergård 2008; 2012). Ved at skifte analytisk vinkel fra at betragte dette internationale objekt som endogent givet til at være skabt udefra og ind kan vi afdække dette rums mulighedsbetingelser – geopolitisk.

Geopolitik: Det store nordiske rum

Skandinavien blev aldrig samlet i én stat. I tusindårsperspektivet omkring udviklingen af det europæiske statssystem og herunder udviklingen i de former staterne tog i ulige tempi (blandt andet fra imperier og etnisk sammensatte konglomeratstater til i varierende grad homogene nationalstater) blev Skandinavien ikke en europæisk stormagt, under hverken Sveriges eller Danmark-Norges faner.

I stedet for en skandi-nordisk europæisk stormagt som referentielt objekt findes der derfor i stedet skandinavisme. Der findes skandinaviske folk med fælles eller overlappende kulturarv og deraf følgende små forskelles narcissisme. Til anekdotisk illustration taler skandinaverne ikke skandinavisk, men nordisk, principielt opdelt i to stammer, øst- (dansk og svensk) og vestnordisk (norsk og islandsk). Takket være den fælles politiske historie er moderne norsk (med eufemismen: bokmål) langt tættere på dansk end dansk er på svensk, på trods af den oprindelige varians. De egentligt nordiske lande indbefatter – via praksisdefinitionen i Nordisk Råds medlemskab – også Finland med sin finno-ugriske sprog arv. Der er her endnu en fælles politisk historie, denne gang med Sverige, og den deraf følgende finlandssvenske rolle i finsk politik og kultur, som mere organisk binder Finland til de skandinaviske lande. Det kulturelt uhomogene islæt antyder samtidig, hvordan alle disse 'bløde' kulturelle forhold konstant står i et historisk dialektisk forhold til konkrete politiske magtstrukturer, indefra og ud, og udefra og ind.

Det er fraværet af en samlet, centraliseret skandinavisk enhedsstat, som forlener de transnationale kulturelle bånd med en særlig mening, giver dem en særlig plads. Skandinavismens sirenesang er både et melankolsk kvad om tabt og aldrig realiseret storhed og enhed, og et varsel for søfarende i verdenshistorien om, at denne selvsamme magt i realiteten findes andre steder. I geopolitisk forstand, lang tid før USA blev en stormagt, var der først Danmarks og siden Sveriges (respektive eliteadelsfamiliers) fejlslagne forsøg på at komme til at dominere det nordlige Europa.

Disse fejlslagne gestusser blev begyndelsen på *det store nordiske rum*, der på den måde er født af fiasko. Det store nordiske rum indeholder mere end Skandinavien og Norden; det består også af de baltiske lande. Det store nordiske rum, er den plads, som de stormagter, der efter de sidste svenske triumfer kom til at dominere det europæiske landkort, efterlod, accepterede som en bufferzone, som et område, de ikke kunne lade andre dominere over – en permanent gensidig *casus belli* – centreret omkring (umuligheden i at lade én magt dominere) handelsadgangen til Østersøen (Breitenbauch 2015).

Det mest prægnante eksempel herpå i nyere tid, og som endelig afslutning på enhver aspiration til faktisk magt, var Storbritanniens overtagelse af den danske marine i 1807 for at undgå, at denne enten skulle tilfalde det opstigende Rusland, eller at den danske regering skulle få for gode idéer om samarbejde hermed. Flådens ran, som episoden er kendt i Danmark, ledte til en kortvarig, katastrofal (men romantisk) alliance med Napoleons Frankrig, og som bekendt tabet af Norge (om end ikke resten af det nordatlantiske imperium, hvor Island faldt fra i 1944). I nordisk sammenhæng gav tabet af den danske krigsmarine og siden Norge også startskuddet til den særlige nordiske idé om, at magt enten ikke findes, at magt er dårligt, eller at magt er noget andre, men ikke nordiske folk/skandinaver begiver sig af med. Skandinavismen blev født i afmagt, som en romantisk nationalmyte om en nation, der aldrig blev samlet, og som i stedet kunne opbygge et forestillet fællesskab byggende på fredelige forestillinger.

Men magten *er* reel og konstitutiv: Globalt har magten en rumlig eksistens netop fordi den er relationel (jf. Foucault 1994). Geopolitikkens betingelse er dermed, at enhver ligevægtstilstand også er en magtbalance. Det store nordiske rum fødes dermed fra Sveriges nedgangsperiode og Ruslands tilsvarende opstigning i begyndelsen af det 18. århundrede. I sin simple form er det en kasse defineret ved sine fire sider: Storbritannien mod vest, Rusland mod øst, Tyskland mod syd (som den sidst tilkomne), og isen mod nord. Det sidste forklarer den rolle Arktis har spillet for det nordiske imaginære (måske især det norske og danske) i det 19. og tidlige 20. århundrede: Kun mod nord var der plads til bevægelse og opdagelse.

Det store nordiske rum indeholder som sagt mere end de nordiske lande. Denne eksogent givne kasse har skiftet geometri gennem tiden efterhånden som de forskellige stormagter har taget til i styrke og indimellem lagt sig tungt over naboerne. *Ach, Polen ist noch verloren!* lyder det kendteste refræn om et land, der historisk er forsvundet, og siden genopstået med sine grænser flyttet frem og tilbage på kortet, hundredvis af kilometer, afhængigt af stormagternes pres.

USA erstatter gamle stormagter

Overgangen til nationalstater fra imperiestatsformer med dominerende centre og underlagte periferier nåede et foreløbigt højdepunkt med Første Verdenskrig (for idéen om et historisk pendul svingende mellem disse poler, se Watson 1992). Den amerikanske intervention til lykkelig afslutning på den krig, der fundamentalt undergravede intuitiv tiltro på staternes oplysningsprojekt og politiske autoriteter som sådan medbragte ikke kun soldater. Den kom også med idéer, med præsident Wilsons 14 punkter og herunder folkenes (staternes) selvbestemmelse (Kissinger 1994). I kølvandet på fredsafslutningen og de russiske borgerkrige efter revolutionen fulgte i det nordiske rum tre nationalstater i form af de baltiske lande, som fik deres selvstændighed 1918–1920. Med Anden Verdenskrig kom russerne retur, og de baltiske lande forsvandt atter, for så igen at dukke op – med formelle diplomatiske anerkendelser netop allerførst fra de andre lande i det store nordiske rum – med

slutningen på den Kolde Krig og sammenbruddet af imperiemagten Rusland ikklædt sovjetkommunistiske gevandter.

Under den Kolde Krig stod den europæiske orden på to søjler, overlagt med konfrontationen mellem to supermagter. Den ene søjle var negativ. Terrorbalancen i form af atomvåben udgjorde efter princippet om gensidigt sikret ødelæggelse en garanti for stabiliteten i frontlinjen mellem opdelingerne på kortet mellem de røde og de blå lande (som den fortsat gør (von Hlatky & Wenger 2015)). Den amerikanske atomvåbenparaply dækkede metaforisk og reelt NATO-medlemmerne Norge og Danmark, mens Sverige og Finland hver især havde varierende grader af gråmeleret status. Sverige var tydeligst halvt i den amerikanske bås. Selvom tvivlen om relationen stadig skader den svenske selvforståelse i form af en mudret offentlig debat om sikkerhedspolitikens natur, så kan forvirring i sig selv være et bidrag til afskrækkelse, fordi den forstyrrer nyttekalkulationen hos en eventuel modstander. Finland derimod lagde, efter sin heroiske selvforsvarskamp i Vinterkrigen, hovedsageligt navn til en fortsættelse af imperierelationerne gennem begrebet om 'finlandisering'.

Den anden søjle var positiv og byggede på den første. Det var den institutionelle udmøntning af den europæiske sikkerhedsarkitektur med blandt andet Helsinki Final Act (1975) og som lagde sporene ud til den efterfølgende udbygning til OSCE med Wien-dokumentet, CFE-traktaten og så videre, som har styret rammerne for europæisk sikkerhed og herunder de nordiske landes fortsatte eksistens, siden slutningen af den Kolde Krig. USA var drivkraften bag begge søjler på vestens side af den Kolde Krig. USA's historiske rolle som konstitutiv stormagtsopretholder af det store nordiske rum har fulgt det liberale spor, der blev lagt ned med præsident Wilson efter Første Verdenskrig. USA har stået som sikkerhedsgarant for Danmark, Norge, Island og til dels Sverige – og har på den måde overtaget tidligere stormagters rolle. Det ses tydeligt eksempelvis i USA's rolle som indpisker overfor de store europæiske lande under hele forløbet omkring forhandlingerne med Rusland om NATO's udvidelse i 1990'erne (Asmus 2002).

Med slutningen af den Kolde Krig kommer de baltiske lande – i pagt med folkenes selvbestemmelsesret – igen ind i det store nordiske rum, og (vigtigere for dem) også efterhånden ind i de europæiske institutioners fællesskab. Selv fra et russisk geopolitisk perspektiv – hvor Rusland ikke ville kunne genkende sig selv som et 'normalt' europæisk land, og derfor ville være nødt til at se sig selv udenfor den europæiske integration (Ringmar 2002) – så er de baltiske landes uafhængighed et nulsumsspil, et tab for den russiske interessesfære, en interessesfære som ikke skal tænkes pragmatisk, men som et ordningsprincip, hvor imperiestatens *droit de regard* nullificerer ideen om folkenes selvbestemmelse.

Det store nordiske rum opretholdt også under den Kolde Krig sin status som et blandingsfelt, en bufferzone med varierende institutionelle affiliationer; et sted, hvor overordnet uafklarethed netop var hensigten, hvor kun Nordisk Råds kulturorienterede og tynde skandinavisme kunne dække det hele. Paradokset omkring det store nordiske rums geopolitik siden Anden Verdenskrig er dermed netop, at det holdes åbent som en ligevægtstilstand, der igen hviler på en udefrakommende magtbalance – på kombinationen af amerikansk *extended deterrence* og russisk modpres udefra.

At magtbalancen er relationel og ikke unilateral kommer til udtryk i det store nordiske rums karakter, som en uhomogen bufferzone, med uklare, opblødte, uafgrænsede, ufortolkede, ikke færdigtforhandlede relationer.

Trump, Putin og fornyet usikkerhed

Ruslands tilbagevenden de sidste ti år til en interessessfærelogik med krav om ret til intervention indenfor nærområdet, kombineret med et omfattende militært moderniseringsprogram og stor udvist villighed til at bruge militær magt fra Georgien over Ukraine til Syrien har affødt bekymringer i hovedstæderne i det store nordiske rum. Denne ageren udfordrer også samtidig den uhomogene karakter af det store nordiske rum som bufferzone. Rusland skaber med sin udenrigspolitik de ydre betingelser for et snævrere indre sammenhold, for en forøget konvergens af sikkerhedspolitiske trusselsopfattelser landene imellem (Breitenbauch 2015).

Inden valget af præsident Trump stod gruppen af nordisk-baltiske lande i hovedsagen overfor den trygt velkendte udfordring, det var at skulle forholde sig til det (vanlige) amerikanske lederskab (og herunder pres for øget byrdedeling) i forhold til NATO's fælles front samt et forøget forsvars- og sikkerhedspolitisk samarbejde med ikke-NATO-landene i gruppen (som symbolsk anerkendelse af USA's lederskab), herunder i form af NORDEFCO forsvarssamarbejdet, men også bilateralt samt med resten af de ikke-russiske kyststater omkring Østersøen, Tyskland og Polen. Det er denne konvergensbevægelse og i mindre grad, men endnu mere fundamentalt, den amerikanske sikkerhedsgaranti udfoldet bag *extended deterrence* som valget af præsident Trump i første omgang har sat spørgsmålstejn ved. Trumps noget-for-noget transaktionalisme kan selvfølgelig vise sig at være et rent merkantilt bluffudspil, som maksimalt får en effekt på landenes forsvarsbudgetter (Jervis 2016).

Men selve den forbudte tanke om, at USA skulle kunne finde på at sætte 'America first' på en radikalt anderledes måde end tilfældet har været siden slutningen på Anden Verdenskrig og returnere til en ø-tilstand langt fra det eurasiske kontinent; den tanke fremhæver mekanikken bag det store nordiske rum.

Uden den amerikanske ydre afstivning (og i fraværet af en fornyet tysk) vil rummet blive sat under pres. Ultimativt vil det igen formindskes. Det først og fremmest i form af de tre baltiske landes fornyede falden under den russiske interessessfære med tilhørende ophævelse af deres fri alliance- og handelspolitik – men måske, i sidste ende, også af deres eksistens som uafhængige stater. Det er i hvert fald sandsynligt, at Rusland vil fortsætte sin politik overfor stater i det post-sovjetiske rum med at skabe frosne konflikter, som det har været tilfældet i Georgien, Ukraine og andre steder med henblik på at sikre sig en dyb vetoret i landenes forhold. Udadtil er en frossen konflikt samtidig en vaccine mod fornyede institutionelle udvidelser (optagelse i både EU og NATO er betinget af ordnede forhold for så vidt angår grænsestridigheder).

Konvergenstendensen i trusselsopfattelserne blandt de resterende NATO-lande og ikke-medlemmerne vil også ophøre, idet småstatserkendelsen momentant vil indfinde sig hos især Finland og Sverige, som begge mere vil underordne sig den

russiske nabo, efter tidligere finsk forbillede. Danmark og til dels Norge vil have bedre muligheder for at søge i favn hos Tyskland og Storbritannien, men må givet også underspille deres overordnede tilhørsforhold (især de værdibaserede) i deres officielle politikker, og vil dermed mere komme til at ligne de bufferstater de er, i stil med eksempelvis Østrig.

Vil det gå så galt? Næppe. USA's egeninteresse i den europæiske sikkerhed er for stor, inertien i den liberale verdensordens mekanismer i den amerikanske stats strukturer er for tung, til at selv en potentielt revisionistisk præsident hurtigt vil kunne lægge kursen så markant om. Men de små stater udenfor NATO-territoriet, de vil hurtigere kunne blive underlagt en de facto russisk interessesfære – fra Ukraine og østover. Det vil samtidig lægge et fornyet pres – en kold vind østfra – ind i det store nordiske rum, som kan stoppe konvergenstendensen og bremse ellers voksende aspirationer om NATO-medlemskab i Sverige og Finland.

Litteratur

- Asmus, Ron (2002) *Opening NATO's Door*. New York: Columbia University Press.
- Braudel, Fernand (1976) *The Mediterranean and the Mediterranean world in the age of Philip II*. London: Collins.
- Breitenbauch, Henrik (2015) «Geopolitical Geworftheit: Northern Europe After the Post-Cold War», *Journal of Regional Security*, 10 (2): 113–133.
- Bourdieu, Pierre (1978) *Outline of a theory of practice*. London: Polity.
- Foucault, Michel (1994) «Questions à Michel Foucault sur la géographie» i *Dits et écrits 1954–1988 III: 1976–1979*. Paris: Éditions Gallimard 28–40.
- Jervis, Robert (2016) «Policy Series: President Trump and IR Theory», *The International Security Studies Forum*. Tilgængelig på <https://issforum.org/roundtables/policy/1-5B-Jervis>. Læsedato 02.03.2017.
- Kissinger, Henry A. (1994) *Diplomacy*. New York: Simon and Schuster.
- Ringmar, Erik (2002) «The Recognition Game», *Cooperation and Conflict*, 37 (2): 115–136.
- von Hlatky, Stefanie & Andreas Wenger (eds.) (2015). *The Future of Extended Deterrence: The United States, NATO, and Beyond*. Washington, D.C.: Georgetown University Press.
- Watson, Adam (1992) *The evolution of international society*. Abingdon: Routledge.
- Østergård, Uffe (2008) «De skandinaviske staters udvikling», *Politica*, 40 (4): 442–456.
- Østergård, Uffe (2012) «Norden er gledet fra hinanden siden 1814», *Udenrigs*, 2: 87–97.

Om forfatteren

Henrik Ø. Breitenbauch er ph.d. i statskundskab fra Institut for Statskundskab, Københavns Universitet. Han er Centerleder ved Center for Militære Studier, Københavns Universitet, og Senior Non-Resident Fellow ved Brent Scowcroft Center for International Security ved Atlantic Council, Washington, D.C. Korrespondance: hob@ifs.ku.dk.